

הגות וחינוך

הרה"ג ר' ישראל מאיר לאו
הרב הראשי לישראל, נשיא ביה"ד הרבני הגדול
הרבנות הראשית

חשיבות החינוך בגיל הרך

ישנו מדרש פליאה האומר דרשני:

כאשר עבדי פרעה כבר זעקו לעברו במכת ארבה: "הטרם תדע כי אבדה מצרים?", קרא פרעה למשה ולאהרן ושאל אותם: "מי ומי ההולכים?" השיב לו משה רבינו: "בנערינו ובזקנינו נלך, בבנינו ובנותינו, בצאננו ובבקרנו כי חג ה' לנו" (שמות). אומר המדרש: "הדא הוא דכתיב (זה שכתוב) מי יעלה בהר והי' ומי יקום במקום קודש". כלומר, הי'מי ומי ההולכים" של פרעה מכוונים כנגד פסוקו של דוד המלך המשורר ברוח הקודש: "מי יעלה בהר ה' ומי יקום במקום קדשו".

מתמיה, וכי זו דאגתו של פרעה? וכי מעניין את פרעה מי יעלה בהר ה'?! הרי שאלתו: "מי ומי ההולכים" נראית שאלה סטטיסטית, טכנית, מעין רישום אוכלוסין ומספר אשרות יציאה מארץ עבדות - מצרים - לחרות במדבר. למה מתכוונים חז"ל בהשוואה זו? ובכלל, מדוע משיב משה רבינו: "בנערינו ובזקנינו" - באופן שמקדים את הצעירים למבוגרים, זה הרי אינו מקובל ביהדות, אינו מוסרי להקדים נער לזקן, וכיצד עשה זאת משה רבינו? ובכלל, אחרי שאמר "בנערינו" לשם מה פרט "בבנינו ובנותינו" - האין כאן כפילות מיותרת?!

נעיין בסיפור יציאת מצרים ונבחין שמאז הוחל לדבר על הגאולה ועד שזו התממשה חלפה כשנה. באותה תקופה התחיל פרעה ללמוד מעט על היהדות, ולהכיר את הווי חיי היהודים המונחה עפ"י תורה ומצוות. וראייה לכך היא שבפעם הראשונה כשבאו אליו משה ואהרן בדרישה: "שלח את עמי ויעבדוני" הייתה תגובתו: "מי ה' אשר אשמע בקולו, לא ידעתי את ה' וגו'. במכת צפרדע כבר אמר: "העתירו אל ה'". במכה השלישית כבר אמרו לו חרטומיו: "אצבע אלקים היא", ועדיין "יחזק לב פרעה". אך במכה הרביעית, כבר מודה פרעה שיש אלקים, אך עדיין חושב שאפשר לזבוח לו קרבנות "בארץ" - במצרים.

משה רבינו מתקן אותו ואומר: לא נכון לעשות כן, "כי תועבת מצרים נזבח לה' אלקינו". כך, אט אט, עובר פרעה תהליך של הכרה בבורא, בתורתו ובעמו. במכת

ארבה, השביעית במכות, כבר אמרו לו עבדיו: "עד מתי יהיה זה לנו למוקש, שלח את האנשים ויעבדו את ה' אלוקיכם", הוא כבר מתקדם שלב: "לכו עבדו את ה' אלוקיכם", ובהמשך הוא מכריז: "חטאתי לה' אלוקיכם".

תוך כדי המשא ומתן עם משה רבנו הוא עובר שיעור מאלף מהו "ויעבדוני", מהי עבודת ה', ולכן הוא שואל בפליאה: "ומי ומי ההולכים? אני מכיר בני אדם שרוצים לצאת משעבוד לחירות, אבל מי מוכן לצאת משעבוד אחד לשעבוד אחר? מי מכס רוצה לצאת מעול מצרים כדי להכנס לעול של תרי"ג מצוות, לשלוש תפילות ביום, לל"ט מלאכות של שבת, לשולחן טהור ולמעין טהור? מי מעוניין ללכת אתכם? מי יעלה בהר ה'?" - מי מסוגל לטפס ולהעפיל במעלה הר גבוה כזה? "ומי יקום במקום קודשו" - מי מסוגל להתמקם שם, להחזיק מעמד ברום הפסגה?

לכן משיב לו משה רבינו: "בנערינו ובזקנינו נלך" - במילים אלו טמון רעיון רב עוצמה. אתה, פרעה, צודק מבחינתך, אבל טועה מבחינתנו. בשביל גוי בגילך נראה העול הזה כבלתי אפשרי. אצלנו, היהודים, "בנערינו" בגיל הרך אנו מתחילים לחנך וממילא "בזקנינו נלך". אנחנו מתחילים לחנך את הילד מגיל שלוש ל"ארבע כנפות", ועם כיפה על הראש הוא כבר לומד לקרוא קריאת שמע. הוא יודע לברך לפני כל דבר מאכל, רואה הדלקת נרות שבת, שומע קידוש ומוזהר על "מוקצה" מגיל צעיר ביותר הוא שומע על בית כנסת, על כשר, יושב בסוכה, מדליק נרות חנוכה ואוכל מצה. ממילא "בזקנינו" - גם בגיל הזקנה, כשקשה קצת, אנו כה מורגלים ודבוקים במצוות שאיננו מסוגלים בלעדיהם. אצלנו: "אין לך בן חורין אלא מי שעוסק בתורה".

על כן, אין כל כפילות בתשובתו של משה רבנו. לגבי השאלה: "ומי ומי ההולכים?" מי מעוניין ללכת? - משיב לו משה רבינו: "בנערינו ובזקנינו נלך", כאמור. אך אם אתה רוצה גם לדעת באופן מעשי את מי אנו מתכוונים לקחת אתנו? "בבנינו ובנותינו, בצאננו ובבקרנו, כי חג ה' לנו".

רעיון זה, של תחילת החינוך כבר מן הגיל הרך, מוצאים אנו גם בפרשת מסעי שבסוף חומש במדבר. הפסוק השני בפרשה נשמע תמוה: "אלה מסעי בני ישראל... ויכתוב משה את מוצאיהם למסעיהם על פי ה', ואלה מסעיהם למוצאיהם".

משה רבינו רוצה לסכם ארבעים שנות הנהגה, "ארבעים שנה אקוט בדור" הוא כותב את קורות ישראל במדבר והוא מכין מראש תשובה לתמיהה: במהלך הדורות אולי יאמרו: איך יתכן, דור שכל מסעיו וכל חניותיו היו בניסים גלויים: עמוד אש ועמוד ענן ושבעה ענני כבוד, מן יורד מן השמים ומים יוצאים מן הסלע, "שמלתך לא בלתה מעליך ורגלך לא בצקה", כיצד יתכן שדור - שראה הנהגה

נסית ומוחשית כל כך - "ממרים הייתם את ה'" כיצד הגיעו למצב של "עשרה נסיונות ניסו אבותינו את הקב"ה במדבר"? כיצד נכשלו בעוונות כקורח ועדתו, חטא המרגלים, חטא המתאוננים, עגל הזהב ועוד?

אלא, אומר משה רבנו, אם רוצה אתה הסבר ל"מסעיהם", למסעות המשוניים הללו, הבט ל"מוצאיהם" מהיכן יצאו. הם לא בא מהיכלי הישיבה ומחצר המשכן, הם יצאו מארץ שטופת זימה, ממ"ט שערי טומאה, מעבודת פרך שבעה ימים בשבוע. ממילא, ניתן להבין שביחס ל"מוצאיהם" הם היו במצב מעולה ונשגב "במסעיהם", כי הכל תלוי בנקודת המוצא, בחינוך הבסיסי.

ויכוח עתיק יומין דן בשאלה: מה משפיע יותר מכל על עיצוב אישיותו וחינוכו של הילד: הבית, בית הספר או החברה והסובב אותו? ההכרעה היא: הבית, המשפחה. כולם משפיעים על הילד, אך הבית מעצב את היסודות ויוצק את העיקר: "ואלה מסעיהם - למוצאיהם".

בדרך זו תובן גם סתירה מפורסמת בין דברי התורה בבראשית כ"א, לדברים כ"א. בחומש דברים מופיע פרשת בן סורר ומורה שנידון על שם סופו וכדברי רש"י: ירדה תורה לסוף דעתו: בתחילה הוא "רק" גנב תרתימר בשר ולוג יין מאביו, אבל לאחר שהתרגל לכך סופו שמכלה ממון אביו ומבקש לימודו ואינו מוצא וסופו שעומד בפרשת דרכים ומלסטם את הבריות. אמרה תורה: ימות זכאי ולא ימות חייב. כלומר, למרות שבשלב זה נחשב זכאי, בכ"ז נידון למיתה. לעומת זאת, בחומש בראשית מדובר על ישמעאל, ששולח מבית אביו, אברהם אבינו, עם אמו הגר, כשהוא צמא למים. אמו השליכה אותו תחת אחד השיחים, כדי לא לראות במותו. ואז נאמר: "וישמע אלוקים אל קול הנער באשר הוא שם" - אומרים חז"ל, שבאו מלאכי השרת ואמרו: רבש"ע, לזה אתה הולך לעשות נס ולגלות לאמו את באר המים להצילו ממוות? הרי בניו עתידין להמית את בניך בצמא (בחורבן בית ראשון בגלות נבוצאדן, כאשר יצאו הישמעאלים עם דגים מלוחים ועם נאדות ריקים, כדי שהיהודים יצמאו, ישתו וימותו) ועכשיו יעשה נס ותחייה אותו?

אמר להם הקב"ה: מה הוא עכשיו, צדיק או רשע? הודו המלאכים ואמרו: עכשיו הוא צדיק. ע"כ אמר הקב"ה "באשר הוא שם" - לא כפי שיהיה בעתיד אלא כפי שהוא בהווה.

ונשאלת השאלה: בן סורר ומורה, כרגע הוא זכאי, אך נידון למיתה עפ"י סופו. ישמעאל כרגע זכאי, אך נידון לחיים למרות שסופו רע. מדוע? התשובה טמונה בנקודות המוצא לדברינו.

בן סורר ומורה מהיכן ינק את חינוכו? מה הם ה"מוצאיהם" שלו? מביא ע"כ רש"י את דברי הגמ' בסנהדרין עב, ע"א, שנשמכו הפרשות של יפת תואר, אשה אהובה מול אשה שנואה ובן סורר ומורה. ללמדנו שמי שאינו מתגבר על יצרו הרע ולוקח יפת תואר, אשה נוכריה בנוסף לאשתו, סופו לשנאותה ולהוליד ממנה בן סורר ומורה, חלילה. משום כך, נידון בן זה ע"ש סופו, כי שורשיו נבעו מכניעה ליצר

הרע, ממקור שאינו טהור - וכי מה ניתן לצפות ממנו? ראשיתו מקרינה, משפיעה ומכריעה את אחריתו.

לעומת זאת, ישמעאל בא מביתו של אברהם אבינו. שם ינק תורה ומצוות, שם התחנך להכנסת אורחים, כפי שכתוב: "ויתן (אברהם) אל הנער וימהר לעשות אותו" - הנער, אומר רש"י, זה ישמעאל, כדי לחנכו במצוות.

לכן כשבאים מלאכי השרת לקטרג עליו, שואל הקב"ה: מה מצבו עכשיו? כי השורשים שלו נבעו באוהלו של אברהם. השורשים שלו אינם השורשים של בן סורר ומורה שיצא מאשה נוכריה שבוית מלחמה. עריסתו של ישמעאל הוצבה ועוצבה בביתו של אברהם אבינו. לו יש סיכוי לצמוח טוב, וגם אם בשלב מסוים לא יהא כך. ואכן הקב"ה הבטיח לאברהם אבינו בברית בין הבתרים: "ואתה תבוא אל אבותיך בשלום, תיקבר בשיבה טובה" - בישרו שישמעאל יחזור בתשובה, אם יסודות החינוך הוצבו.

בדרך זו הסביר אבי הקדוש זצ"ל הי"ד (נדבריו מופיעים בקובץ שנותר ממאמריו "הדרך לקידוש השם"), את הפסוק: "כה אמר ה', זכרתי לך חסד נעורך (נעורים!)... לכתך אחרי במדבר בארץ לא זרועה". - הקב"ה רצה לטעת בנו את המידה היסודית של יהודי - הכרת הטוב (יהודי מלשון הודיה). כיצד? יש שתי דרכים עיקריות לחנך ילד. האחת - ע"י המחשה ודוגמה: כאשר שומע ילד סיפור הוא קודם כל מעוניין לראות את התמונה המצורפת לסיפור (גם אם מכיר הוא את הסיפור על בוריו).

הדרך השנייה היא ע"י דרך השלילה. ילד קולט טוב יותר "אסור, מוקצה, שבת" מאשר גודל קדושת השבת. ילד מבין "פוי, לכלוך" טוב יותר מאשר אם יסבירו לו את חשיבות כללי ההיגיינה.

הקב"ה רצה לחנכו להכרת הטוב לכן לקח אותנו למדבר שם היינו, מבחינה רוחנית והיסטורית, ילדים רכים ופעוטים, עם חדש וצעיר. שם, במדבר, חניך אותנו הקב"ה בשתי דרכים אלו: הראה והמחיש לנו את המדבר: ראו, מדבר זה מקבל מי גשמים מדי פעם, שמש, אוויר, אור, ומה הוא נותן בתמיכה? מאומה - זו המחשה ויזואלית ומכאן הלימוד בדרך השלילה - האם היה לכם נוח בו, בארץ לא זרועה? במדבר שממה? - ראו כמה גנאי הוא להיות כפוי טובה. מכך תשכילו ותסיקו עד כמה חשובה וחיונית היא הכרת הטוב.

כך אנו מתחילים להעניק דרך חינוכית "בנעורינו" כבר מגיל הנעורים, כבר מינקות ומילדות עד כי גם כי יזקינו תלמידינו, לא יסורו ממנה.